

Az Akadémia Könyvtára, 2020–2025

The Library of the Hungarian Academy of Sciences 2020–2025

Monok István

az MTA doktora, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

A hivatalos nevén MTA Könyvtár és Információs Központ, amely igazgatóságként magában foglalja az MTA Levéltárát is, összefoglalónk címében rövid megjelöléssel szerepel. Vitán felül áll, hogy a levéltár nem könyvtár, ahogy az is, hogy a könyvtár és a múzeum – az MTA esetében Művészeti Gyűjtemény – nem hivatal. Mert a feladataik nem hivataliak. Egy könyvtárban lehet levéltár vagy múzeum, ahogy a levéltáraknak és a múzeumoknak is van könyvtáruk – esetenként múzeumuk is –, de egy hivatal maga nem lehet egyik (köz)gyűjtemény sem.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy az MTA Könyvtár és Információs Központ alapító okiratában feladatként szerepelnek *de jure* a leválasztott intézetek könyvtáraival és irattáraival kapcsolatos teendők, amelyeket a gyakorlatban *de facto* nem tud elvégezni, hanem arról is, hogy az MTA Titkársága, az MTA köztestülete és megmaradt intézményei közötti munkamegosztást is újra kellett és kell gondolni.¹ Komoly gondot jelentett és jelent a Könyvtárnak az, hogy az immár különálló akadémiai részekkel együtt az új, sokszor átnevezett entitás magával vitt több olyan pénzalapot is, amelyből a Könyvtár évente pályázati úton részesült. Így vált lehetetlenné a tervezett és rendszeres digitalizálási programunk, szűnt meg az infrastrukturális fejlesztések alapja a fiatal kutatói álláshelyekre, amint könyvtárszakmai programok támogatására sem pályázhatunk többé. Az évtized elején azzal szembesültünk, hogy a törvényben a Könyvtárra szignált közfeladatok és a dolgozók beralapján kívül az épületek rezsijére sem elég a költségvetés. Az MTA vezetése, felismerve ezek fontosságát, a saját fejezeti költségvetése, illetve köztestületi alapja terhére segített, különösen az elmúlt három évben. Így tudtuk a már működésképtelen számítógépparkot korszerűsíteni, fiatal kutatói álláshelyet létesíteni, a levél- és könyvtári állomány védelmére egyre többet fordítani. A Könyvtár szakmai programjaira is jelentős költségvetési támogatást kaptunk úgy, hogy az MTA költségvetési fejezet viseli a Könyvtár rezsijét. Munkánk elismeréseként értelmezzük azt is, hogy az MTA 194. közgyűlése (2021) úgy határozott, hogy a Könyvtár és Információs Központ vezetője az MTA Elnökség állandó tanácskozási jogú tagja lett.

¹ A Könyvtár és Információs Központ kidolgozott és az MTA Könyvtári Bizottsága által elfogadott, 2026–2030. évi stratégiai tervében az intézmény neve is megváltozik, jelezve a szakkönyvtárak 21. századi feladatvégrehajtási eszközeinek megváltozását: MTA Könyvtár, Levéltár és Kutatástámogatási Központ.

Két további, folyamatosan változó tényező is meghatározta az elmúlt hat évben végzett munka kereteit: az MTA bicentenáriumi ünnepeiről szóló, nagy késéssel megkezdett döntéshozatali tevékenység, illetve a székház és az akadémiai bérház (a mai modern könyvanyagot őrző és használató könyvtár) időben megtervezett, de anyagi okokból csak késve megkezdett rekonstrukciója. A két épületrész mára egy helyrajzi számon lévő épület.

A székház megkezdett felújítása – sajnos az ezen belüli könyvtári területeket nem érintette – során területekről kellett lemondani, jelentős mennyiségű levél- és kéziratot kiköltöztetni a Törökbálinton lévő raktárunkba. Komoly eredmény, szinte kivételezett helyzet a mai Magyarország könyvtári világában az, hogy a felújítást remélve időben, 2015 és 2019 között sikerült a raktári kapacitásunkat kibővíteni. Modern raktári rész épült, igyekszünk a régibb építésű részeket is felújítani. A felújítási munkák azonban nem érintették a székház informatikai alapstruktúráját sem, így a Könyvtár számos alapvető hálózati és üzemeltetési gonddal küzd. Informatikai üzemeltetése biztonsággal nem megoldott.

Az MTA Levéltára hivatalos megnevezéssel köztestületi *közlevéltár*. Az MTA valamennyi szervezeti egységének (2019. szeptember 1-jei határidővel) levéltári és az MTA által rendszeresen támogatott szakmai szervezetek anyagát őrzi,² vagyis az elcsatolt intézetek mai irattári anyagának a levéltárakban őrzendő részét folyamatosan meg kell szereznie. A már nem MTA-kezelésben lévő, de MTA-vagyont képező irattárak felett szakmai felügyeletet is kell végeznie, immár neheztelt terepen. A legnagyobb kihívásnak azonban az elmúlt hat évben az MTA bicentenáriumi programjai kapcsán kellett megfelelni. A készülő adatbázisok, kiállítások és kiadványok levéltári forrásanyagának biztosítása mellett azok tényanyagának ellenőrzése is javarészt a Levéltár vezetőjére és munkatársaira hárult.

A *könyvtári dokumentumok gyarapításának* módja az elmúlt évtizedekben alapjaiban változott meg. Ugyancsak megváltozott a magyarországi könyvtárak együttműködése is. A fővárosban működő szakkönyvtárak már nem hangolják össze a beszerzési terveiket, főként azért nem, mert szinte egyiknek sincsen tényleges lehetősége új könyvek megvásárlására.³ Könyvtárunk ugyanakkor befogad hazai és külföldi tudóskönyvtárakat, pótolva hiányos szakirodalmi állományát, anélkül hogy többes példányokat tartanánk meg. Utóbbiak képezik az alapját a hazai és nemzetközi könyvcseretevékenységének, más könyvtárak támogatásának.

A *digitális szakirodalom beszerzése* viszont, nemzetközileg is példaadó módon, szervezettebbé vált. Az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) egy könyvtári gyarapítási tevékenység. A könyvtárak értenek ehhez, ugyanakkor ez a tevékenység csak könyvtári együttműködésre alapozva lehet sikeres. Az EISZ már több mint két évtizedes történetében voltak kísérletek a feladat magánvállalkozásba

² Kellene őriznie, hiszen a szakmai szervezetek adminisztratív és tevékenységdokumentációs fegyelmével jószerével sajnos csak az adóhatóság és a Cégbírószág számára kötelező iratokra terjed ki.

³ Üdítő kivétel az Országgyűlési Könyvtár.

vagy hivatalba való áthelyezésére, minden esetben milliárdos veszteség érte a tudományos világot. 2020 után az EISZ-ben együttműködő könyvtárak példásan végrehajtották a Programtanács döntéseit, az EISZ Titkárság eredményesen tudta az előfizetési díjakat úgy csökkenteni, hogy a publikálásért országos összesítésben egyre kevesebbet kellett fizetni (*Read and Publish* szerződések). Az előfizetett könyvek és folyóiratok, továbbá az idézőrekordok megvásárlása a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) számára zökkenőmentes, az előfizetési összegeket ma már – az indokolatlan közbeszerzési kötelezettség gátló ereje ellenére – jellemzően június végéig kifizetjük. Összehasonlításként mondjuk, hogy 2015-ben még pénzügyi éven belül sem sikerült az előfizetéseket teljesíteni *utólag*. Az előfizetői körhöz tartozó intézmények (egyetemek, kutatóintézetek, kórházak, közgyűjtemények) döntéseinek előkészítését támogatjuk a COMPASS adatbázis fejlesztésével, amelyben folyóiratszintig megtalálhatják, ki, mit, mikortól fizet elő az országban. Az EISZ honlapján az előfizető intézmények döntéshozói az egyes folyóiratok, könyvek használati statisztikáit is követhetik. Az EISZ kiváló működését jelzi: annak ellenére, hogy a kormány 2023 óta nem támogatja a határon túli magyar intézmények fizető magyar digitális információhoz való hozzáférését, eddig minden évben sikerült úgy gazdálkodni, hogy a szükséges pénz rendelkezésre álljon.

Az EISZ a magyar szakkönyvkiadás stratégiai partnere, a hazai folyóirat- és könyvkiadásban a digitális megoldások és az automatikus adatcsererendszerek előmozdítója. Az EISZ mentén, összhangban az MTA nyílt tudomány elveivel, a Könyvtár évente rendez nemzetközi konferenciát „Focus on Open Science” címmel. Az EISZ működési modellje olyan érdeklődést váltott ki, hogy maguk az előadók is támogatják, évente tudunk a lehetséges nemzetközi együttműködés bővítéséről szakmai találkozókat szervezni, hangsúlyt helyezve a Köztes-Európa országaira.

A Könyvtárnak a nyílt tudományos mozgalmakban, nemzetközi szervezetekben végzett munkája elismeréseképpen lehetősége volt, hogy megszervezze az európai tudományos szakkönyvtárak éves konferenciáját (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche, LIBER) 2023-ban, éves szakmai találkozóját (LIBER Journées) 2022-ben. Az európai közösségitudomány-mozgalmak (*citizen science*) egyik vezetője, csakúgy mint a szabad hozzáférésű tudományos adatokért (*open data*) dolgozó csoportoké, könyvtárunk munkatársa. Köszönhetően az MTA közvetlen pénzügyi segítségének, a Könyvtár munkatársai aktív tagjai lehetnek a hazai és a nemzetközi könyvtári és kutatói szervezeteknek, akciócsoportoknak, résztvevői a hazai és külföldi konferenciáknak.

A Könyvtár külön sikertörténete a *digitális dokumentumállomány szervezett, tervezett jelentős növelése*. A REAL (Repository of the Academy's Library) repozitórium világ (könyvek, folyóiratok, cikkek/tanulmányok, doktori értekezések, képek, régi, 1826 előtti nyomtatványok és kéziratok) ma Magyarország egyik legnagyobb digitális, szabadon hozzáférhető (*open access*) információforrása, tartalmazza valamennyi, az MTA kiadásában és segítségével megjelent folyóirat és könyv másolatát, a legjelentősebb tudományos folyóiratokat és könyvsorozatokat. A saját állományban őrzött

kéziratok, régi könyvek digitális másolatának nyílt hozzáférésűvé tételével jelentős lépéseket tettünk az állományvédelmi költségek csökkentése terén is, hiszen az eredeti dokumentumok állandó klimatikus környezetben maradnak, fizikai igénybevétel nélkül.

A digitális dokumentumállomány bővítésében az MTA Könyvtár egy másik hagyományát is felélesztettük: a Magyarországon kívüli magyar vonatkozású dokumentumok másolatainak a gyűjtését nyílt adatbázisokból, illetve helyszíni digitalizálással. Az MTA Könyvtár Mikrofilmtára az 1960-as évektől mikrofilmen gyűjtötte az ilyen dokumentumokat, ma már törekszünk az akkor fényképezett anyag eredeti alapon történő elektronikus változatának a megszerzésére.

A *könyvtári szakinformatika* valódi *kutatástámogatási központ*tá vált az elmúlt években. 2025-ben Könyvtárunknak sikerült megvásárolni és alkalmazni a világ egyik legmodernebb könyvtári platformját (ALMA), amely úgy a könyvtáron belüli munkákat, mint a felhasználóbarát megoldásokat is támogatja. Együtt kezeli a fizikai dokumentumok leíró adatait a digitális tartalmakkal nemzetközi dimenzióban is, köszönhetően a rendszer mögött álló nemzetközi (világszintű) indexrendszernek. Bízunk benne, hogy a magyarországi szakkönyvtárak követnek bennünket, így létrejöhét egy egységes hazai digitális platform a kutatótevékenység támogatására.

A Könyvtárban működő folyóirat-szerkesztői munkát segítő rendszert (Open Journal Systems) már 52 folyóirat használja, jól együttműködve a tudományos eredmények leíró adatait tároló adatbázisokkal. Nálunk működik a legaktívabb elektronikus nyomon követést segítő központ is (*digital object identifier, DOI*).

Rendszeres *továbbképző tevékenységet* végzünk a modern könyvtári és kutatói megoldások elterjesztésére, munkatársaink több egyetemen oktatnak, vezető szerepet vállalnak a Könyvtári Intézet képzéseiben, valamint az MTA Könyvtár saját továbbképzéseket is szervez.

Utóbbi tevékenység már átvezet bennünket a hagyományos könyvtárakban a *tájékoztató szolgálati* munkához. Ennek a legfontosabb eleme a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) mint a magyar tudományos kibocsátás központi bibliográfiai adatbázisa. *Eo ipso* könyvtári feladat akkor is, ha megszületése és napi tevékenységének jelentős része az aktuális tudománymetriai feladatokhoz köti. Csak és kizárólag könyvtárak közti együttműködésben valósulhat meg, válhat teljessé. Az MTA bicen-tenáriumára való készülődés felgyorsította az egyébként tervezetten haladó retrospektív bibliográfiai munkákat. Az elmúlt 200 év akadémikusai tudományos munkásságának teljességre törekvő bibliográfiai számbavétele, majd az akadémiai doktoroké képezi az alapját „a magyar tudomány nemzeti könyvtára az MTA Könyvtára” gondolatnak, háttérben a REAL rendszerben elhelyezett digitális másolatokkal.

A digitális megoldásokkal nem lett kevesebb a tájékoztató könyvtáros munkája. Részint azért, mert a naponta változó tájékoztatói lehetőségek hátterében speciális adatbázisok születnek, amelyek használata a tudományos kutatók számára sem magától értetődő, vagyis valahol meg kell tanulni és tanítani azokat használni. Tájékoztatói segédeszközöket készítünk (Minerva), és nem feledkezünk el a ma még

mindig nagyobb, fizikailag létező információhalmazról sem, mivel még mindig jelentősen nagyobb, mint az elektronikus világ.

A *tudománymetriai munkának* a Könyvtárban az 1960-as évekre visszanyúló hagyományai vannak. A Könyvtár Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztálya ma „európai kiválósági központ” a Katholieke Universiteit Leuven Research and Development Monitoring Research Centre-rel közösen. Elemzéseit az MTA Titkárságán kívül számos államigazgatási szerv, egyetem, kutatóintézet is kéri.

A könyvtárakban őrzött hagyományos és modern dokumentumok feldolgozott-sági szintjének javítása stratégiai kérdés, jövőbeli szerepük egyik gerince. Ma már valamennyi nyilvántartás – a vállalati szemléletűeknél ez a vagyonyilvántartás – elérhető az ALMA-platformon, de a leírások az elmúlt 200 évben keletkeztek. A mester-séges intelligencia sem maradhat hiteles adatok nélkül (miként a tudománypolitikai döntéshozók sem az MTMT-t tekintve), így ez vált az egyik szemponttá a rekatalo-gizálás szükségességét tekintve. A *könyvtári feldolgozás* tehát a kurrens gyarapítás modern, teljességre törekvő, nemzetközi szabványokat követő feldolgozása mellett a visszamenőleges katalogizálásra koncentrálni.

A Könyvtár *tudományos tevékenységének* alapja is a saját állomány elmélyített feltárása, részletes leírása a régi könyvektől a kéziratokon át a fotók, illetve más képi anyagok leírásáig. Számos állományi rész modern, tudományos szintű leírása már megtörtént, ez a tevékenység a jövőben hangsúlyt fog kapni. Külön ki kell emelni azt, hogy az MTA levéltári anyaga az MTA történetének a legfontosabb forrásbázisa. Megkerülhetetlen, hogy a Levéltár megfelelően képzett tudományos személyi háttérrel bírjon. Ennek jelentőségét az elmúlt hat év bizonyította igazán: számos, az MTA történetével kapcsolatos munka nem születhetett volna meg nélkülük, egy részét ezeknek ők maguk írták.

A feldolgozási munkák jellegét bemutató utaltunk arra, hogy a könyvtári anyag részletes leírása, vagyis a szabványok kötelező adataimein túlmenő, tudomá-nyos felkészültséget igénylő metaadatok megalkotása a könyvtáros-kutató – és általá-ban a közgyűjteményi tudományos kutató – erőssége. Ismeri az anyag teljességét, nem mások által megírt katalógus alapján tekint meg egyes, kiválasztott dokumentumo-kat. Az elmúlt hat évben több *kézirathagyaték részletes feltárása* történt meg (Radnóti Miklós és felesége, Erdélyi János stb.), és többnek egyes darabjai kerültek újabb feldol-gozásra (Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Arany János stb.). Elkészült az 1800 előtt nyomtatott héber szövegek, valamint az 1601 előtt kiadott valamennyi könyvünk részletes katalógusa, és számos, Könyvtárunkban található művelődéstörténeti doku-mentum elemző szövegkiadása is.

A könyvtári tudományos kutatások másik iránya a *digitális adatokon alapuló elemző munka*. Az említett tudománymetriai és tudománypolitikai elemzések mel-lett kiemelt jelentőségű a *REAL repozitóriumi rendszer* anyagának bekapcsolása a mesterséges intelligencia tanításába, hiszen a magyar tudományos nyelv ismerete alapvető fontosságú lenne ezen a területen is. A nyílt tudomány (*open science*) megte-remtését célzó kutatómunka ma már része a könyvtártudományi tevékenységnek is.

Könyvtárunk a nyílt tudományos adatokkal (*open data*) kapcsolatos kutatásokban a lehetséges, minél teljesebb körű megőrzés, illetve az adatbázisok interaktív tétele területén aktív. Országosan kezdeményezők és nemzetközileg is elismertek vagyunk a közösségi tudomány (*citizen science*) elterjesztésében, kidolgoztunk a felsőoktatásban alkalmazható oktatási módszereket, illetve egy szakirányú továbbképzési tantervet is.

Az állományfeldolgozás mentén jelentős a Könyvtár *kiállítási tevékenysége* is. Kiállítást akkor érdemes szervezni, ha van új mondandónk az anyaggal, illetve akkor, ha a kiállítás előkészítését tudományos tárgyelemzés előzi meg, abban az esetben szintén, ha katalógust is kiadunk (*aere perennius*). Az elmúlt hat év kiállításai jellemzően kamarakiállítások voltak, hiszen a Könyvtárnak nincsenek kiállítóterei: vagy ki kell lépünk az épületből, vagy csak kisebb bemutatkozást vállalhatunk. A bicentenáriumra elkészült székház harmadik emeleti kiállítóterében egy kis helyen is tudunk emlékeztető, érvényes mondandóval, üzenettel bíró kiállítást szervezni, hiszen könyvtári anyagaink a magyar tudomány- és művelődéstörténet legjelentősebbjei közé tartoznak.

Mindez képezte és képezi majd a munka alapját a Könyvtár *könyvkiadási tevékenységének*. Minden sorozatunk nyílt hozzáférésű, emellett több könyvkiadással, illetve egyetemmel adunk ki közös kiadványokat.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a Könyvtár minden egyes működési területén, de különösen a tudományos kutatásokban ön maga ugyanúgy nem képes kiemelkedőt alkotni, ahogy a tudományos kutatóintézetek és egyetemek kutatói is rá vannak utalva a közgyűjtemények tudományos személyzetének ismereteire. Csak a könyvtárakkal való feladatmegosztással és a tudományos intézményekkel szoros együttműködésben tudunk látható tudományos műhellyé válni. A 2020–2025-ös időszak ebből a szempontból kifejezetten sikeresnek mondható.

A Könyvtár elmúlt hatévi munkája eredményességének egyik fontos záloga volt az MTA Titkársága és a köztestület anyagi és erkölcsi támogatása. Enélkül intézményünk anyagilag ellehetetlenült volna, hogy aztán a könyvtári világban végül láthatatlanná váljék. Ezzel szemben ma a Könyvtár finanszírozása szerény, de stabil, hazai és nemzetközi láthatósága és elismertsége pedig jelentősen emelkedett.